

Ekonomiczna i społeczna wydajność pracy w rolnictwie i w różnych typach gospodarstw rolniczych

Wprowadzenie

Wydajność pracy jest głównym czynnikiem decydującym o stopniu gospodarczego rozwoju społeczeństwa oraz przyczyną różnic w poziomie zamożności między różnymi grupami zatrudnionych w ramach danych społeczeństw, a także między społeczeństwami różnych krajów. Od wartości dóbr wytworzonych przez danego pracownika zależy poziom jego osobistego wynagrodzenia. Z tego względu do niezwykle ważnych należą badania dotyczące wydajności pracy. Uwaga ta odnosi się przede wszystkim do zatrudnionych w rolnictwie. Powszechnie stwierdza się, że poziom wydajności pracy w rolnictwie jest niższy niż w innych działach gospodarki narodowej. Takie są niepodważalne fakty. Powstają jednak pytania: czy taki stan jest wynikiem obiektywnych warunkowań, czy zatrudnieni w rolnictwie są skazani na życie z poczuciem gorszego losu, jakie czynniki decydują o poziomie wydajności pracy w rolnictwie? To tylko niektóre z ważnych problemów, które będą podjęte w niniejszej pracy. W związku z tym w artykule zostaną przedstawione następujące zagadnienia:

- metodyczne aspekty mierzenia wydajności pracy w rolnictwie,
- społeczna i ekonomiczna wydajność pracy w rolnictwie w skali całego kraju w latach 1990–1998,
- społeczna i ekonomiczna wydajność pracy w gospodarstwach prowadzących rachunkowość rolniczą w latach 1996–1998,
- wydajność pracy w gospodarstwach wielkoobszarowych.

Omawiane zagadnienia zajmują ważne miejsce w ramach problemu równowagi w gospodarstwach i przedsiębiorstwach. W szczególności dotyczą równowagi między czynnikami produkcji, głównie między powierzchnią gospodarstw a zasobami pracy. Brak równowagi między tymi czynnikami jest podstawową przyczyną trudności nie tylko w rolnictwie, lecz także w całej gospodarce.

Metodyczne aspekty mierzenia wydajności pracy w rolnictwie

Najogólniej ujmując, w ekonomii wydajność pracy (W_p) określa się stosunkiem wielkości lub wartości produkcji do poniesionych nakładów pracy zgodnie z formułą:

$$W_p = \frac{P}{N}$$

gdzie: P – wielkość lub wartość produkcji,
 N – nakłady pracy żywej.

W ekonomii operujemy dwoma pojęciami: zasoby pracy i nakłady pracy. Zasoby pracy to czynnik pracy będący w dyspozycji, natomiast nakłady to faktycznie zaangażowana praca żywa w procesie produkcji. Rozróżnianie tych pojęć jest szczególnie ważne w rolnictwie, gdzie w gospodarstwach prowadzonych przez indywidualnych rolników zasoby pracy są najczęściej wielkością stałą, związaną z liczebnością rodziny rolniczej. Ponadto, w tych gospodarstwach występują trudności w zakresie racjonalnego kształtowania zasobów pracy ze względu na ograniczone możliwości pracy poza rolnictwem. Z tego powodu w tych gospodarstwach zasoby pracy z reguły są wyższe od faktycznych potrzeb. W przedsiębiorstwach z najemną siłą roboczą zasoby pracy są dostosowane do rzeczywistych potrzeb. Stąd w tego typu przedsiębiorstwach zasoby pracy pokrywają się z potrzebami i w związku z tym również z nakładami pracy. Z tego względu w rolnictwie wyróżnia się społeczną i ekonomiczną wydajność pracy [7]. Ze społeczną wydajnością pracy mamy do czynienia wówczas, gdy wielkość lub wartość produkcji odniesiona jest do zasobów pracy. Natomiast ekonomiczną wydajnością pracy posługujemy się wówczas, gdy wielkość lub wartość produkcji odniesiona jest do faktycznych nakładów pracy, zgodnie z wzorami:

$$W_{ps} = \frac{P \text{ (wielkość lub wartość produkcji)}}{N \text{ } (\Sigma \text{ nakładów pracy)}}$$

gdzie: W_{ps} – społeczna wydajność pracy

$$W_{pe} = \frac{P \text{ (wielkość lub wartość produkcji)}}{N \text{ } (\Sigma \text{ nakładów pracy)}}$$

gdzie: W_{pe} – ekonomiczna wydajność pracy

W artykule zostaną przedstawione zarówno społeczna, jak i ekonomiczna wydajność pracy. Wyjaśnienia wymaga także sposób pomiaru produkcji, czyli wyboru odpowiednich kategorii produkcji. Najogólniej ujmując tę kwestię, możliwe są dwa podejścia:

- a) przez ocenę wkładu rolnictwa do bilansu produktów rolniczych. W tym przypadku najbardziej odpowiednią kategorią produkcji jest produkcja końcowa netto w wyrażeniu ilościowym lub wartościowym;
- b) przez ocenę wkładu rolnictwa w tworzenie produktu krajowego brutto. W tym przypadku odpowiednią kategorią jest produkt krajowy brutto wytworzony w rolnictwie albo wartość dodana brutto lub produkcja czysta brutto.

W pracy zostaną wykorzystane obydwie podejścia. Produkcja końcowa netto może być ujęta ilościowo lub wartościowo. Do ujęcia ilościowego wykorzystano jednostki zbożowe.

Spółeczna wydajność pracy w rolnictwie w latach 1990–1998

Wybór okresu badań jest uzasadniony funkcjonowaniem gospodarki rynkowej w tym czasie. Najbardziej ogólną miarą pozwalającą na ocenę wydajności pracy w rolnictwie jest porównanie udziału zatrudnionych w rolnictwie (zawodowo czynnych) w zatrudnionych ogółem z udziałem rolnictwa w tworzeniu produktu krajowego brutto. Odpowiednie liczby przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Udział zatrudnionych w rolnictwie i udział rolnictwa w produkcie krajowym brutto

Lata	Udział zatrudnionych w roln. w zatrudnionych ogółem [%]	Wsk. zmian (rok 1990 = 100)	Udział rolnictwa w produkcie krajowym brutto [%]	Wsk. zmian (rok 1990 = 100)	Krotność wyd. pracy ogółem w stosunku do wyd. pracy w roln.	Wsk. zmian (rok 1990 = 100)
1990	27,1	100,0	7,2	100,0	3,7	100,0
1991	27,8	102,6	6,2	86,1	4,5	121,6
1992	27,5	101,5	6,7	93,1	4,1	110,8
1993	25,1	92,6	6,6	91,7	3,8	102,7
1994	26,3	97,0	6,2	86,1	4,2	113,5
1995	25,5	94,1	6,1	84,7	4,2	113,5
1996	27,7	102,2	6,0	83,3	4,6	124,3
1997	27,0	99,6	4,8	66,7	5,6	151,3
1998	26,9	99,2	4,2	58,3	6,4	172,9

Źródło: Rocznik Statystyczny GUS: 1993; 1995; 1998; 1999.

Z przedstawionych liczb wynikają dwie tendencje. Pierwsza, bardzo niepokojąca, wynika ze stałości udziału zatrudnionych w rolnictwie w całym analizowanym okresie. Utrzymuje się on na stałym, bardzo wysokim poziomie, wynoszącym ok. 27%. Występujące zmiany mają charakter wahań krótkookresowych. Druga tendencja, mająca charakter w pewnym stopniu obiektywny, przejawia się spadkiem udziału rolnictwa w produkcie krajowym brutto z 7,2% w 1990 r. do 4,2% w 1998 r. Oznacza to, że wzrost produktu krajowego brutto w działach pozarolniczych jest zdecydowanie większy niż w rolnictwie. W analizowanym okresie wartość produktu krajowego brutto (w cenach bieżących) wzrosła 8,3 razy, natomiast wartość PKB w rolnictwie wzrosła około 5,4 razy. Efektem finalnym tego stanu jest pogłębiająca się różnica w poziomie wydajności pracy w rolnictwie w porównaniu do wydajności zatrudnionych w innych działach gospodarki narodowej. Na początku analizowanego okresu ekonomiczna wydajność pracy w działach pozarolniczych była ok. 4 razy wyższa niż w rolnictwie. W 1998 r. była ok. 6,5 razy wyższa. Jest to zjawisko bardzo niepokojące i dotyczy całego państwa, a nie tylko rolnictwa. Nie można pozostawać obojętnym wobec stanu, w którym ok. 1/3 zatrudnionych ma ok. 6,5 razy niższy wkład w tworzenie produktu krajowego brutto niż zatrudnieni w pozostałych działach gospodarki narodowej. Nie jest to wina pracujących w rolnictwie, lecz warunków, które uniemożliwiają pełne wykorzystanie istniejących zasobów. Jest to rezultat głębokiego braku równowagi między wysokimi zasobami pracy w rolnictwie a możliwościami ich racjonalnego wykorzystania. Wkład zatrudnionych w rolnictwie w tworzenie produktu krajowego brutto jest niebezpiecznie niski i jest źródłem niższego wzrostu gospodarczego w całym kraju. Powstaje kolejne pytanie: jaki jest wkład rolnictwa do bilansu produktów rolniczych (bilansu żywnościowego naszego kraju)? W tym celu w tabeli 2 przedstawiono liczby charakteryzujące poziom społecznej wydajności pracy w rolnictwie, mierzony produkcją końcową netto wyrażoną w jednostkach zbożowych w przeliczeniu na jednego zatrudnionego w rolnictwie.

Poziom zatrudnienia w rolnictwie mimo okresowych zmian w analizowanych latach wykazuje lekką tendencję spadkową. Uległ obniżeniu o 519,2 tys. osób, co stanowi ok. 12%. Zdecydowanie wyższa stabilność zatrudnienia występuje w gospodarstwach indywidualnych, których udział w zatrudnieniu w rolnictwie ogółem w ostatnich trzech latach wynosił ok. 94%. W tym okresie był nawet około 3% wyższy niż w latach 1990–1992.

Tabela 2

Zatrudnieni w rolnictwie i poziom społecznej wydajności pracy w rolnictwie

Lata	Zatrudnieni w rolnictwie [tys.]	Wsk. zmian zatr. (rok 1990 = 100)	Zatrudnieni w gosp. ind. [tys.]	Wsk. zmian zatr. w gosp. ind. (rok 1990 = = 100)	Pk netto w j.zb. na 1 zatr. w rolnictwie ogółem	Pk netto w j.zb. na 1 zatr. w gosp. ind.
1990	4 424,9	100,0	3 560,0	100,0	129,9	125,2
1991	4 264,8	96,4	3 560,0	100,0	130,2	130,3
1992	4 037,1	91,2	3 560,0	100,0	119,3	117,6
1993	3 604,2	81,4	3 288,5	92,4	141,0	137,5
1994	3 806,5	86,0	3 551,4	99,7	130,0	125,8
1995	3 758,9	84,9	3 548,3	99,7	147,4	141,3
1996	3 940,2	89,0	3 675,5	103,2	128,1	124,2
1997	3 920,2	88,6	3 675,5	103,2	128,5	124,9
1998	3 905,7	88,2	3 675,5	103,2	143,0	138,6

Źródło: Rocznik Statystyczny GUS: 1993; 1995; 1998; 1999.

Poziom wydajności pracy mierzony produkcją końcową netto wyrażoną w jednostkach zbożowych w przeliczeniu na jednego zatrudnionego w analizowanych latach wykazuje pewną tendencję wzrostową, mimo okresowych wahań. Wydajność pracy w rolnictwie w 1998 r. była ok. 10% wyższa niż w 1990 r. W latach 1996–1997 była zbliżona do roku wyjściowego. W gospodarstwach indywidualnych poziom tak mierzonej wydajności pracy był nieco niższy niż w rolnictwie ogółem. W roku wyjściowym (1990) był niższy o ok. 3,6%, natomiast w ostatnim roku badanego okresu o 3,1%. Oznacza to, że w pozostałych przedsiębiorstwach rolniczych, głównie państwowych, poziom ekonomicznej wydajności pracy był nieco wyższy niż w gospodarstwach indywidualnych. Wiąże się ten fakt ze zdecydowanie wyższym poziomem zatrudnienia w gospodarstwach indywidualnych. Oceniając poziom społecznej wydajności pracy w polskim rolnictwie w analizowanych latach stwierdzić należy, że jest on zdecydowanie niski. Według skali przyjętej przez T. Olko-Bagięńską i W. Ziętare, poziom wydajności pracy do 250 jednostek zbożowych na 1 pełnozatrudnionego określa się jako niski [6].

Wydajność pracy w gospodarstwach indywidualnych prowadzących rachunkowość na potrzeby IERiGŻ

Badania obejmują zbiorowość 1058 gospodarstw, które prowadziły zapisy nieprzerwanie w latach 1996–1998, czyli w tzw. gospodarstwach powtarzających się [5]. Analizy wydajności pracy dokonano dla całej zbiorowości oraz dla grup gospodarstw wg powierzchni. Liczebność badanych gospodarstw w poszczególnych grupach przedstawiono w poniższym zestawieniu:

	1996	1997	1998
Razem	1058	1058	1058
z tego gospodarstwa o pow. UR:			
1–5 ha	135	136	140
5–10 ha	250	254	239
10–20 ha	341	337	335
20–50 ha	241	205	215
50–100 ha	87	90	89
100 ha i więcej	31	36	40

W badanej zbiorowości najliczniej reprezentowane są gospodarstwa z przedziału 10–20 ha, a następnie 5–10 ha. Najmniej liczne są grupy gospodarstw o największej powierzchni, z przedziału 50–100 ha oraz 100 ha i większe. Zdecydowanie mniejsze różnice występują w powierzchni gruntów użytkowanych przez poszczególne grupy gospodarstw. Pierwsze dwie grupy użytkują odpowiednio 448 i 1857 ha, natomiast pozostałe w przedziale 5000–6000 ha. Średnia powierzchnia badanych gospodarstw zawarta jest w przedziale 23–25 ha (tab. 3). Jest ona ponad trzykrotnie większa niż średnia wszystkich gospodarstw indywidualnych. Obszar zmienności średniej powierzchni gospodarstw w grupach obszarowych jest zawarty w przedziale 3,29–186,7 ha. Powierzchnia gospodarstw nie ulega zmianom w poszczególnych latach.

Zasoby pracy określone liczbą pracowników w wieku produkcyjnym w przeliczeniu na 1 gospodarstwo są podobne we wszystkich gospodarstwach (tab. 4). Średnio w badanych gospodarstwach zawarte są w przedziale 2,22–2,27 osób w gospodarstwie. W kolejnych latach wykazują tendencję spadkową.

Tabela 3

Powierzchnia użytków rolnych w badanych gospodarstwach

Grupy gospodarstw	1996	1997	1998
Średnio ha	23,74	24,39	25,48
1–5 ha	3,32	3,36	3,29
5–10 ha	7,43	7,51	7,35
10–20 ha	14,04	14,35	14,24
20–50 ha	28,8	28,76	29,02
50–100 ha	69,75	69,03	70,76
100 ha i więcej	186,70	180,58	185,99

Źródło: [5].

Tabela 4

Zasoby pracy w badanych gospodarstwach (liczba osób w wieku produkcyjnym w gospodarstwie)

Grupy gospodarstw	1996	1997	1998
Średnio ha	2,27	2,24	2,22
1–5 ha	2,00	2,00	1,95
5–10 ha	2,18	2,19	2,20
10–20 ha	2,41	2,37	2,34
20–50 ha	2,33	2,23	2,21
50–100 ha	2,28	2,27	2,25
100 ha i więcej	2,26	2,33	2,27

Źródło: [5].

W tabeli 5 przedstawiono liczby charakteryzujące nakłady pracy w badanych gospodarstwach. Wyrażono je liczbą pełnozatrudnionych w przeliczeniu na gospodarstwo. Liczbę pełnozatrudnionych ustalono przez podzielenie faktycznie poniesionych nakładów pracy wyrażonych w robotnikogodzinach (rbh) przez 2200 godz. (normatywny czas pracy 1 pełnozatrudnionego w rolnictwie). W tabeli 6 przedstawiono wskaźniki wykorzystania zasobów pracy w gospodarstwach. Określono je stosunkiem liczby pełnozatrudnionych do liczby osób w wieku produkcyjnym. Z przedstawionych liczb wynika, że średnio w badanej zbiorowości zasoby pracy były wykorzystane w przedziale 77–79%. W gospodarstwach najmniejszych (1–5 ha) stopień wykorzystania wynosił maksimum 47%. Zbliżony do pełnego stopień wykorzystania występuje w grupie 20–50 ha. W kolejnych dwóch grupach poziom wykorzystania przekracza 100%,

osiągając maksymalną wartość 109,6%. W kolejnych latach we wszystkich grupach gospodarstw występowała nieznaczna tendencja spadkowa. Stopień wykorzystania siły roboczej okazał się głównym czynnikiem determinującym różnice między poziomem społecznej i ekonomicznej wydajności pracy w gospodarstwach rolniczych.

Tabela 5

Nakłady pracy w badanych gospodarstwach (liczba pełnozatrudnionych w gospodarstwie)

Grupy gospodarstw	1996	1997	1998
Średnio ha	1,80	1,75	1,69
1–5 ha	0,94	0,89	0,82
5–10 ha	1,47	1,40	1,32
10–20 ha	1,88	1,85	1,82
20–50 ha	2,26	2,17	2,10
50–100 ha	2,50	2,38	2,50
100 ha i więcej	2,38	2,54	2,37

Źródło: [5].

Tabela 6

Stopień wykorzystania siły roboczej w badanych gospodarstwach (%)

Grupy gospodarstw	1996	1997	1998
Średnio ha	79,0	78,0	77,0
1–5 ha	47,0	44,5	42,1
5–10 ha	67,4	66,7	60,0
10–20 ha	78,0	78,0	77,8
20–50 ha	97,0	97,3	95,0
50–100 ha	109,6	104,8	100,0
100 ha i więcej	105,3	109,0	104,4

Źródło: [5].

W tabeli 7 podano liczby dotyczące obsady siły roboczej w badanych gospodarstwach. Średnio w badanej zbiorowości obsada siły roboczej zawarta jest w przedziale 6,6–7,7 pełnozatrudnionych w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych. Zdecydowanie wysoka obsada występuje w gospodarstwach pierwszej i drugiej grupy. Zawarta jest w przedziałach, odpowiednio: 24,9–28,3 i 17,9–19,8. Obsada na poziomie średnim występuje w grupie gospodarstw o po-

wierzchni 20–50 ha i zawarta jest w przedziale 7,2–7,8 pełnozatrudnionych na 100 ha UR. Najniższa obsada siły roboczej występowała w grupie gospodarstw największych i wynosiła około 1,3 pełnozatrudnionych na 100 ha UR. We wszystkich grupach gospodarstw występuje w badanych latach spadkowa tendencja w obsadzie siły roboczej, średnio o 13%.

Tabela 7

Obsada siły roboczej w badanych gospodarstwach (liczba pełnozatrudnionych na 100 ha UR)

Grupy gospodarstw	1996	1997	1998
Średnio ha	7,6	7,2	6,6
1–5 ha	28,3	26,5	24,9
5–10 ha	19,8	18,6	17,9
10–20 ha	13,4	12,9	12,8
20–50 ha	7,8	7,5	7,2
50–100 ha	3,6	3,5	3,2
100 ha i więcej	1,3	1,4	1,3

Źródło: [5].

W tabelach 8 i 9 przedstawiono liczby charakteryzujące poziom społecznej i ekonomicznej wydajności pracy w badanych gospodarstwach. Średni poziom społecznej wydajności pracy zawarty jest w przedziale 351–410 jednostek zbożowych produkcji końcowej netto na 1 zatrudnionego w wieku produkcyjnym, natomiast ekonomiczna wydajność pracy zawarta jest w przedziale 455–538 jednostek zbożowych i jest o 26–39% wyższa niż społeczna wydajność pracy. Przyczyną tych różnic jest niepełne wykorzystanie istniejących zasobów pracy. Największe różnice występują w grupie gospodarstw o powierzchni 1–5 ha UR. Ekonomiczna wydajność pracy jest wyższa od społecznej o ponad 100% (114–136%). Jest rezultatem niepełnego wykorzystania istniejących zasobów (poniżej 50%). W miarę wzrostu powierzchni różnice te maleją. W grupie gospodarstw o powierzchni 20–50 ha UR następuje zrównanie obydwu kategorii wydajności pracy, co wskazuje na pełne wykorzystanie posiadanych zasobów. W grupach gospodarstw największych, powyżej 50 ha UR, ekonomiczna wydajność pracy jest niższa niż społeczna wydajność pracy, co wiąże się z wyższym od normatywnego wykorzystaniem pracy. Poziom ekonomicznej wydajności pracy średnio w całej zbiorowości można określić jako wysoki, natomiast w grupach do 10 ha jako niski, 10–20 ha jako średni, 20–50 ha jako wysoki i powyżej 50 ha jako bardzo wysoki [6].

Tabela 8

Spółeczna wydajność pracy w badanych gospodarstwach (produkcja końcowa netto w jednostkach zbożowych na jednostkę w wieku produkcyjnym)

Grupy gospodarstw	1996	1997	1998
Średnio ha	361	351	410
1–5 ha	68	64	65
5–10 ha	141	126	133
10–20 ha	123	222	243
20–50 ha	453	438	504
50–100 ha	1131	1033	1180
100 ha i więcej	1954	1853	2305

Źródło: [5].

Tabela 9

Ekonomiczna wydajność pracy (produkcja końcowa netto w jednostkach zbożowych na pełnozatrudnionego)

Grupy gospodarstw	1996	1997	1998
Średnio ha	455	489	538
1–5 ha	146	144	154
5–10 ha	209	197	221
10–20 ha	286	284	312
20–50 ha	467	450	531
50–100 ha	1032	986	1180
100 ha i więcej	1856	1700	2208

Źródło: [5].

W tabeli 10 przedstawiono liczby charakteryzujące poziom dochodu rolniczego netto w przeliczeniu na 1 pełnozatrudnionego w badanych gospodarstwach oraz średni poziom wynagrodzenia (netto) zatrudnionych w gospodarce narodowej, a w tym w przemyśle. Z przedstawionych liczb wynika, że średnio badane gospodarstwa uzyskują dochód rolniczy na poziomie parytetu, tzn. zbliżony do wynagrodzenia uzyskiwanego przez pracujących pracowników najemnych w gospodarce narodowej. Jest on jednak niższy od wynagrodzeń uzyskiwanych przez zatrudnionych w przemyśle. W gospodarstwach o powierzchni 1–5 ha i 5–10 ha UR dochód rolniczy jest zdecydowanie niższy od parytetu. W 1996 r. uzyskiwany dochód rolniczy netto w gospodarstwach 1–5 ha UR stanowił zaledwie 18–36% parytetu, wykazując zdecydowaną tendencję spad-

kową w kolejnych latach. W gospodarstwach 5–10 ha UR udział ten mieścił się w przedziale 36–68%. W 1996 r. gospodarstwa o powierzchni 10–20 ha uzyskiwały dochód rolniczy zbliżony do parytetu (94%). W kolejnych latach w tej grupie uległ obniżeniu do 60%. Jedynie gospodarstwa o powierzchni 20–50 ha UR w badanych latach uzyskiwały dochód na poziomie parytetu. W analizowanym okresie występuje bardzo wyraźna tendencja szybszego wzrostu wynagrodzeń w gospodarce narodowej niż dochodu rolniczego netto uzyskiwanego przez rolników. W latach 1996–1997 wzrost wynagrodzeń wyniósł 49,3%, natomiast dochód rolniczy netto w tym okresie uległ obniżeniu o 3%. Porównując uzyskiwany dochód rolniczy z poziomem ekonomicznej wydajności pracy stwierdza się, że w tym okresie uzyskanie ekonomicznej wydajności pracy na poziomie 450–500 jednostek zbożowych produkcji końcowej netto zapewnia uzyskanie porównywalnego poziomu dochodu rolniczego. Biorąc pod uwagę dotychczasowe i obecne tempo wzrostu wynagrodzeń w gospodarce narodowej należy stwierdzić, że w najbliższych 2–3 latach rolnicy prowadzący gospodarstwa o powierzchni 20–50 ha UR prawdopodobnie nie uzyskają dochodu rolniczego na poziomie parytetu. Pogłębi się istniejący już obecnie bardzo wysoki dysparytet między dochodami rolników z ich gospodarstw a poziomem wynagrodzeń zatrudnionych poza rolnictwem.

Tabela 10

Dochód rolniczy netto na 1 pełnozatrudnionego w badanych gospodarstwach (w tys. zł)

Grupy gospodarstw	1996	1997	1998
Średnio ha	11,96	10,48	11,63
1–5 ha	3,20	2,66	2,06
5–10 ha	5,59	4,60	4,47
10–20 ha	7,79	7,58	7,46
20–50 ha	13,00	11,91	13,10
50–100 ha	27,70	23,00	24,46
100 ha i więcej	40,93	28,16	40,11
Przeciętne roczne wynagrodzenie (netto) zatrudnionych			
w gospodarce narodowej [tys. zł]	8,25	10,53	12,32
w tym: w przemyśle [tys. zł]	9,27	11,28	13,03

Źródło: [5]; Rocznik Statystyczny 1998 i 1999.

Ekonomiczna wydajność pracy w gospodarstwach wielkoobszarowych w latach 1996–1998

Ekonomiczna wydajność pracy w gospodarstwach wielkoobszarowych określono przez przeliczenie wartości dodanej brutto na 1 pełnozatrudnionego. Podstawę wnioskowania o gospodarstwach wielkoobszarowych stanowiła zbiorowość gospodarstw wielkoobszarowych powstałych w wyniku przekształceń własnościowych w rolnictwie i biorących udział w „Rankingu gospodarstw” organizowanym przez „Nowe Życie Gospodarcze” [1; 2; 3; 4]. Wartość dodana brutto została obliczona przez dodanie jej składników: wyniku finansowego netto, amortyzacji, podatku rolnego i innych podatków oraz opłat obciążających koszty, czynszu dzierżawnego, obowiązkowych obciążeń wyniku finansowego, kosztów kapitału obcego oraz kosztów wynagrodzeń wraz ze świadczeniami [1; 2; 3; 4]. Dla porównania podano również wydajność pracy w badanych gospodarstwach rodzinnych, określoną wartością dodaną na 1 pełnozatrudnionego [5]. Odpowiednie liczby podano w tabelach 11 i 12.

Tabela 11

Ekonomiczna wydajność pracy (wartość dodana brutto w tys. zł na 1 pełnozatrudnionego) w gospodarstwach wielkoobszarowych biorących udział w „Rankingu”

Grupy gospodarstw	1996	1997	1998
Przedsiębiorstwa całkowicie i częściowo wykupione	29,6	34,6	36,4
Przedsiębiorstwa dzierżawione	30,0	29,8	31,8
Jednoosobowe spółki AWRSP	22,5	24,6	26,5
Gospodarstwa w administrowaniu	22,8	23,3	27,2
Przedsiębiorstwa o ukierunkowaniu roślinnym	25,0	25,9	29,2
Przedsiębiorstwa o ukierunkowaniu zwierzęcym	21,0	23,3	25,4
Przedsiębiorstwa wielostronne rolnicze	25,5	26,0	28,8
Przedsiębiorstwa rybackie	27,0	32,4	34,7

Źródło: [1; 2; 3; 4].

Tabela 12

Ekonomiczna wydajność pracy (wartość dodana brutto w tys. zł na 1 pełnozatrudnionego) w badanych gospodarstwach indywidualnych

Grupy gospodarstw	1996	1997	1998
Średnio ha	17,44	17,79	20,20
1–5 ha	5,02	4,49	4,74
5–10 ha	7,94	7,50	7,78
10–20 ha	11,12	11,12	12,12
20–50 ha	18,47	18,90	21,10
50–100 ha	40,52	39,54	44,11
100 ha i więcej	64,80	59,22	77,84

Źródło: [5].

Badane gospodarstwa wielkoobszarowe nie stanowią reprezentacji gospodarstw wielkoobszarowych, gdyż udział w „Rankingu” był dobrowolny. Należy przyjąć, że są to przedsiębiorstwa lepsze od przeciętnych. Podobną grupę stanowią porównywane gospodarstwa indywidualne prowadzące rachunkowość dla IERiGŻ. Mimo tych zastrzeżeń, wyniki przeprowadzonych badań mają dużą wartość poznawczą. W badanych gospodarstwach wielkoobszarowych wydzielono następujące grupy, różniące się formami prawnymi i stosunkami własnościowymi: przedsiębiorstwa całkowicie i częściowo wykupione, przedsiębiorstwa dzierżawione, jednoosobowe spółki Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa i gospodarstwa przekazane w administrowanie. Pierwsze dwie grupy to przedsiębiorstwa prowadzone na własny rachunek przez ich użytkowników, będących częściowo właścicielami. Spółki AWRSP i gospodarstwa w administrowaniu to jednostki państwowe różniące się formą prawną i stopniem samodzielności.

Z liczb przedstawionych w tabeli 11 wynika, że w przedsiębiorstwach całkowicie i częściowo wykupionych oraz dzierżawionych ekonomiczna wydajność pracy jest o około 30% wyższa niż w jednoosobowych spółkach AWRSP i gospodarstwach administrowanych, czyli jednostkach w dalszym ciągu państwowych. Jest to rezultat między innymi wyższego poziomu zatrudnienia. W pierwszych dwóch formach poziom zatrudnienia mieścił się w przedziale 4,0–6 pracowników w przeliczeniu na 100 ha UR, natomiast w jednoosobowych spółkach AWRSP zawarty był w przedziale 8,2–8,6, a w gospodarstwach w administrowaniu 5,8–6,4 pracowników na 100 ha UR. Mniejsze zróżnicowanie wydajności pracy wystąpiło między przedsiębiorstwami w zależności od

kierunku produkcji. Najwyższy poziom wydajności pracy osiągnęły przedsiębiorstwa rybackie, w których wartość dodana brutto na 1 zatrudnionego zawarta była w przedziale 27,0–34,7 tys. zł. Nieco niższą (8–18%) wydajność pracy osiągnęły przedsiębiorstwa roślinne i wielostronne. Najniższy poziom wydajności pracy osiągnęły przedsiębiorstwa o profilu zwierzęcym. Porównując wydajność pracy w przedsiębiorstwach wielkoobszarowych ze średnią wydajnością pracy w gospodarstwach indywidualnych stwierdza się, że w tych pierwszych jest zdecydowanie wyższa (70–94%), zwłaszcza w wykupionych i dzierżawionych. W jednoosobowych spółkach AWRSP i w gospodarstwach administrowanych różnica ta zawarta jest w przedziale 30–34%. Analizując wydajność pracy w gospodarstwach indywidualnych w podziale na grupy obszarowe stwierdza się, że gospodarstwa o powierzchni 50–100 ha UR osiągają wyższy poziom wydajności pracy niż przedsiębiorstwa wielkoobszarowe, niezależnie od form prawnych. W tych grupach gospodarstw niższy jest także poziom zatrudnienia, który zawarty jest w przedziale 3,2–3,6 pełnozatrudnionych na 100 ha UR. W gospodarstwach o powierzchni 100 ha i większych ekonomiczna wydajność pracy była ponad dwukrotnie wyższa niż średnio w przedsiębiorstwach wielkoobszarowych.

Wnioski

Przeprowadzone badania upoważniają do sformułowania następujących wniosków:

1. Wydajność pracy zatrudnionych w rolnictwie mierzona wkładem do produktu krajowego brutto w latach 1990–1998 była od 3,7 do 6,4 razy niższa niż zatrudnionych w działach pozarolniczych. W analizowanym okresie wystąpiły tendencje pogłębiania się tej różnicy. Był to rezultat utrzymywania się na stałym poziomie (27%) udziału zatrudnionych w rolnictwie w zatrudnionych ogółem i malejącego udziału rolnictwa w PKB (7,2–4,2).
2. Społeczna wydajność pracy mierzona produkcją końcową netto wyrażoną w jednostkach zbożowych w analizowanym okresie zawarta była w przedziale 129,9–143,0 j.zb. na 1 zatrudnionego. Mimo występującej tendencji wzrostowej, określić ją trzeba jako bardzo niską.
3. W gospodarstwach prowadzących rachunkowość rolną na potrzeby IERiGŻ, dysponujących ponad trzykrotnie większą powierzchnią niż średnie gospodarstwo, poziom społecznej wydajności pracy był zdecydowanie wyższy niż przeciętnie w rolnictwie. Różnica była proporcjonalna do różnic w powierzchni gospodarstw obydwu grup.

4. W badanej zbiorowości gospodarstw indywidualnych wystąpiła różnica (26–39%) między społeczną a ekonomiczną wydajnością pracy. Było to spowodowane niepełnym wykorzystaniem posiadanych zasobów pracy, zależnym od powierzchni gospodarstw. Zrównanie społecznej i ekonomicznej wydajności pracy wystąpiło w gospodarstwach o powierzchni 20–50 ha UR.
5. Analiza ekonomicznej wydajności pracy i dochodu rolniczego wskazuje, że rolnicy wytwarzający około 500 j.zb. produkcji końcowej netto w przeliczeniu na 1 pełnozatrudnionego w roku uzyskują dochód rolniczy netto na poziomie parytetu. Taki poziom wydajności pracy i dochodu rolniczego osiągają rolnicy użytkujący gospodarstwa o powierzchni 20–50 ha UR.
6. W gospodarstwach wielkoobszarowych występuje zróżnicowany poziom ekonomicznej wydajności pracy w zależności od formy prawnej i rodzaju własności. Zbliżoną do siebie wydajność pracy uzyskują zatrudnieni w przedsiębiorstwach całkowicie i częściowo wykupionych oraz w dzierżawionych. Wydajność pracy w jednoosobowych spółkach AWRSP i gospodarstwach administrowanych jest niższa niż w pierwszych dwóch grupach. Przedsiębiorstwa wielkoobszarowe uzyskują wyższy poziom ekonomicznej wydajności pracy niż średnio badane gospodarstwa indywidualne. Dopiero gospodarstwa indywidualne o powierzchni 50–100 ha UR uzyskują nieco wyższy poziom wydajności pracy niż przedsiębiorstwa wielkoobszarowe.

Literatura

- GUZEWICZ W., KULAWIK J., OSUCH D.: Jak powstawał ranking. Nowe Życie Gospodarcze Nr 39/1999 r.
- GUZEWICZ W., KULAWIK J., OSUCH D. i wsp.: Ranking 300 najlepszych przedsiębiorstw rolnych w 1998 r. wg wskaźnika rentowności działalności gospodarczej. Nowe Życie Gospodarcze Nr 37/1997 r.
- GUZEWICZ W., KULAWIK J., OSUCH D. i wsp.: Ranking 300 najlepszych przedsiębiorstw rolnych w 1998 r. wg wskaźnika rentowności działalności gospodarczej. Nowe Życie Gospodarcze Nr 38/1998 r.
- GUZEWICZ W., KULAWIK J., OSUCH D. i wsp.: Ranking 300 najlepszych przedsiębiorstw rolnych w 1998 r. wg wskaźnika rentowności działalności gospodarczej. Nowe Życie Gospodarcze Nr 39/1999 r.
- POKRZYWA T. i wsp.: Produkcyjno-ekonomiczna sytuacja gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w latach 1996–1998. IERiGŻ, Warszawa 2000.

ZIĘTARA W., OLKO-BAGIEŃSKA T.: Zadania z analizy działalności gospodarczej i planowania w gospodarstwie rolniczym. PWRiL, Warszawa 1986.
ZIĘTARA W.: Wydajność pracy w rolnictwie. Hasło w Encyklopedii ekonomiczno-rolniczej. PWRiL, Warszawa 1984.

Economic and Social Productivity of Labour in Agriculture and in Different Types of Agricultural Holdings

Abstract

In the paper the problem of labour productivity in agriculture was discussed. Author distinguished the social and economic productivity of labour with regard to: (i) the overall agriculture, in the years 1990-1998; (ii) individual farms carrying out farm accounts for Institute of Agricultural Economics and Food Economy (IERiGŻ), over the 1996-1998 period; (iii) large-scale farms established as a result of ownership transformation in the state-owned farms.

Results of the study indicate that in the analysed period, the labour productivity of people employed in agriculture, in terms of their contribution into gross domestic product, was from 3.7 to 6.4 times lower compared to people employed in other sectors of economy. The strong links between the level of social and economic efficiency of labour and farm size was noticed. In the holdings between 20 and 50 hectares of agricultural land, the social and economic productivity of labour reached the equal levels. The large-scale farms were characterised by higher level of economic efficiency of labour in relation to individual farms.